

Wiktor Marzec

Central European University, Budapest;
Uniwersytet Łódzki

ZORIENTOWANA NA DISKURS SOCJOLOGIA HISTORYCZNA. RUCHY MASOWE, REWOLUCJE I DEMOKRATYZACJE W SOCJOLOGII HISTORYCZNEJ CHARLESA TILLY’EGO A HISTORYCZNE ANALIZY DISKURSU*

Gwałtowne zmiany społeczne i polityczne – rewolucje, ruchy masowe, procesy demokratyzacji – były flagowymi tematami socjologii historycznej w jej klasycznej postaci. Choć jej czołowi przedstawiciele – jak Charles Tilly czy Theda Skocpol – nie byli ślepi na zmiany w obrębie nauk humanistycznych i społecznych, tylko w niewielkim stopniu w swych późnych pracach uwzględnili reperkusje zwrotu kulturowego czy lingwistycznego dla swojej dyscypliny. Jednocześnie heterodoksyjne tradycje badawcze zorientowane na różnie pojęty dyskurs zwróciły się ku badaniom historycznym. Artykuł jest próbą przemyślenia podstawowych pytań stawianych przez klasyczną socjologię historyczną Tilly’ego w świetle zorientowanej na dyskurs korekty epistemologicznej, i przede wszystkim ontologicznej, w naukach społecznych. Tekst łączy cechy artykułu przeglądowego i przyczynku teoretycznego. Prezentuje dorobek rozproszonych, choć mających w sobie niemało do powiedzenia dyscyplin badawczych i proponuje możliwości ich wzajemnej integracji. Jest także próbą przemyślenia i rekonstrukcji zorientowanej na dyskurs socjologii historycznej.

Główne pojęcia: socjologia historyczna; ruchy społeczne; rewolucja; demokratyzacja; analiza dyskursu; teoria dyskursu; Charles Tilly.

Socjologia jako nauka ufundowana została jako odpowiedź na zmieniający się nowoczesny świat. Klasyczni teoretycy i twórcy dyscypliny, choć położyli podwaliny pod biegunowo przeciwstawne nurty refleksji socjologicznej, próbowali w zasadzie stawić czoło tym samym pytaniom: jak ująć, wyjaśnić, napęlić sensem procesy epokowych przemian związane z nastaniem przemysłowego kapitalizmu i zurbanizowanego, „zracjonalizowanego” społeczeństwa przemysłowego. Karol Marks, Emile Durkheim i Max Weber mierzyli się z tym

Department of Sociology and Social Anthropology, e-mail: Marzec_Wiktor@phd.ceu.edu

* Artykuł ten powstał w ramach projektu finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, umowa nr UMO-2012/05/N/HS3/01158, realizowanego w Katedrze Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego. Składam podziękowania dwóm anonimowym recenzentom powołanym przez redakcję „Studiów Socjologicznych” oraz Kazimierzowi Kowalewiczowi i Bartoszowi Ślosarskiemu za cenne uwagi przekazane mi na różnych etapach pracy nad tekstem.

zagadnieniem, a najogólniejsze struktury ich myślenia cały czas stanowią podstawowy punkt odniesienia w badaniu zmiany społecznej (Tilly 1978; Sztompka 2005; Nijakowski 2014). Dzieje się tak również w odniesieniu do teorii czy, może ogólniej, konceptualizacji procesów rewolucyjnych, które są krańcowym przykładem gwałtownego przekształcania społeczeństw.

Takie nagle przekształcenia były też osiowym tematem dla klasycznej socjologii historycznej (Smith 1991). Do tego obszaru zainteresowań socjologii historycznej przede wszystkim odnoszą się poniższe uwagi. Dotyczą one bowiem struktur wyjaśniania zawartych w klasycznych ujęciach rewolucji, rozumianej przede wszystkim jako gwałtowna zmiana społeczna, a zarazem polityczna, związana z jakiegoś rodzaju ruchami masowymi (Davies 1962; Brinton 1965; Skocpol 1979; Gurr 2011).

Na gruncie socjologii historycznej badaczem, który w najpełniejszy sposób steoretyzował proces rewolucyjny i jego związki z ogólniejszą dynamiką mobilizacji politycznej, był Charless Tilly (Tilly 1978, 1997, 2003, 2013; McAdam, Tarrow i Tilly 2001). Ponadto, badacz ów w swojej długiej i produktywnej karierze bardzo refleksyjnie podchodził do własnych wcześniejszych ustaleń. Był też niezwykle wpływowy, kształtował wraz ze swoim zespołem i pokoleniami uczniów całe pole badań.

Agnieszka Kolasa-Nowak (2001) opisała ewolucje myślenia Tilly'ego od początku jego działalności do okresu szczytu jego wpływów. Zrekonstruowała też strategie wyjaśniania procesów społecznych, jakie pojawiły się w jego pracach. Moim zamiarem będzie natomiast prezentacja myśli Tilly'ego z końcowego okresu działalności naukowej (od roku około 2000 do śmierci w 2008 roku), kiedy to konfrontował się on z głęboką rekonstrukcją nauk społecznych i historycznych niesioną przez zwrot językowy i kulturowy (Bonnell, Hunt, i Biernacki red. 1999; Clark 2004; Bachmann-Medick 2006; Cook, Glickman, i O'Malley red. 2008). Traktuję jednak tę zmianę jako symptom szerszego przekształcenia paradygmatu badawczego. Uznaję pytania postawione przez Tilly'ego za ważne i warte podjęcia. Staram się jednak rozwinąć możliwe w obrębie socjologii historycznej odpowiedzi na te pytania, których Tilly już nie udzielił, choć, jak zobaczymy, poczynił ku temu pewne kroki.

Dociekania te dotyczą przede wszystkim kwestii mobilizacji politycznej, demokratyzacji i ogólnych założeń ontologicznych teorii socjologicznej. Pytania badawcze postawione przez Tilly'ego w tych obszarach mogą, jak postaram się pokazać, prowadzić do użytecznego uzupełnienia socjologii historycznej. By na nie w satysfakcjonujący sposób odpowiedzieć, proponuję wprowadzenie zorientowanej na dyskurs korekty. Umożliwia ona analizę, odpowiednio, procesu utożsamiania politycznego, demokratycznej podmiotowości i logik procesu społecznego. Te trzy pojęcia, rozumiane jako opisujące zjawiska konstytuowane w dyskursie, są przedmiotem analizy w kolejnych częściach artykułu.

Dlatego też właśnie dyskurs będzie podstawową kategorią, o której uwzględnienie w obrębie socjologii historycznej będę się upominał. W tym aspekcie posłużę się tzw. poststrukturalistyczną teorią dyskursu (Torfing 1999; Howarth, Norval i Stavrakakis red. 2000; Howarth 2008; Marzec 2011). Ogólną stawką będzie więc zaproponowanie hybrydycznego języka opisu, integrującego klasyczną socjologię historyczną i poststrukturalistyczną teorię dyskursu. Z jego pomocą postaram się naszkicować propozycje dotyczące trzech wzmiankowanych wyżej zagadnień. Są one wynikiem integracji pytań socjologii historycznej oraz teoretycznych i metodologicznych wskazówek oferowanych przez teorię dyskursu.

Omówione poniżej trzy obszary produktywnego kontaktu między socjologią historyczną a teorią dyskursu to: (1) możliwa do systematycznego wykorzystania w socjologii historycznej teorii utożsamienia politycznego, (2) koncepcja demokratycznej podmiotowości politycznej, powstającej w dyskursie i nieredukowalnej do formalnych relacji władzy oraz (3) koncepcja logik społecznych i politycznych pozwalająca na integrację powyższych dwóch z relacyjnym realizmem, czyli stanowiskiem ontologicznym Tilly'ego. Postaram się wskazać konkretne przykłady tego, jak takie ujęcie może wzbogacić odpowiedzi na pytania zadawane w socjologii historycznej, pochodzące z różnych tradycji historycznych analiz dyskursu¹.

Socjologia historyczna Tilly'ego

Ewolucja badań prowadzonych przez Tilly'ego wiodła od historycznego studium przypadku, wykorzystującego jednak obficie socjologiczne kategorie (doktorat o kontrewolucyjnej rebelii w Wandei, Tilly 1964), poprzez coraz bardziej rozbudowane, bardzo szerokie studia porównawcze, wykorzystujące skwantyfikowane dane historyczne (Tilly 1978, 2003; Shorter i Tilly 1974), ku książkom o bardziej teoretycznym charakterze. W tych ostatnich autor podjął się porównania i wzajemnego przeciwstawienia różnych hipotez wyjaśniających, dotyczących kontestacyjnych zachowań zbiorowych (McAdam, Tarrow i Tilly 2001; Tilly 2003, 2013). Tam też podejmuje on często rodzaj metarefleksji nad strukturą wyjaśniania (szerzej zob. Kolasa-Nowak 2001).

¹ Propozycje te w żadnym wypadku nie wyczerpują zagadnienia szerszych przekształceń w obrębie socjologii historycznej czy teorii ruchów społecznych, nie są też jedynymi możliwymi propozycjami rozwikłania postawionych problemów. Można z pewnością zaproponować inne owocne drogi postępowania, i niejednokrotnie to czyniono, co staram się w miarę możliwości sygnalizować w odnośnikach bibliograficznych. Systematycznego przeglądu przemian w zakresie teorii ruchów społecznych dostarczają różnego rodzaju kolekcje kanonicznych artykułów czy eseje przeglądowe (Johnston i Noakes 2005; Jasper 2010; Klandermans i Roggeband red. 2007; Opp 2009; Snow i in. red. 2014).

Do pewnego stopnia Tilly podążał zatem z duchem czasu nauk społecznych. W początkowym okresie pracy badawczej (do połowy lat siedemdziesiątych XX wieku) ramą teoretyczną dla wyjaśnienia zachowań zbiorowych były różne warianty teorii racjonalnego wyboru, która miała objaśniać procesy mobilizacji na poziomie indywidualnego aktora. Z czasem taki model działania społecznego ustąpił miejsca teorii mobilizacji zasobów, której Tilly był jednym z współtwórców (zob. też McCarthy i Zald 2001). Ta z kolei w latach osiemdziesiątych została przekształcona przez badaczy ruchów społecznych w teorię procesu politycznego (McAdam 2010). Analizy procesów mobilizacji i buntu Tilly opierał na badaniu działań grup społecznych, odniesionych do innych aktorów, jak i zastanych (choć wytworzonych historycznie) warunków strukturalnych.

W strukturze wyjaśniania procesów społecznych, takich jak różnego rodzaju wystąpienia czy roszczenia kontestacyjne, coraz większą rolę odgrywała też interakcja strategiczna wielu aktorów. Choć mobilizacja polityczna jest bez wątpienia odpowiedzią na określone czynniki strukturalne, jak pozycja klasowa czy interesy materialne, to podstawowe znaczenie ma sama polityczna organizacja i uprzednie sieciowe powiązania umożliwiające efektywną mobilizację na rzecz danej sprawy. Sieci relacji nie da się zredukować do działań i zachowań jednostkowych. Ontologia społeczna leżąca u podstaw modeli wyjaśniających nabrała cech relacyjnej sieci, kształtowanej w interakcjach różnych aktorów społecznych i czynników strukturalnych.

Z czasem Tilly coraz większą rolę zaczął przypisywać właśnie relacyjnemu aspektowi działań społecznych. Rzeczywistość społeczna to raczej układ wzajemnie kształtujących się splotów zdarzeń, działań podejmowanych przez aktorów w pewnym zakresie działających racjonalnie (aczkolwiek nie jednakowo!) i uprzednich form instytucjonalnych i kulturowych (Tilly 1995, 2006b). Wtedy też Tilly podjął otwartą polemikę z agregacyjnymi teoriami rewolucji przyjmującymi za podstawę analizy jednorodnych, indywidualnych aktorów społecznych (Davies 1962; Gurr 2011).

Tilly zwrócił też baczniejszą uwagę na kulturowo i historycznie kształtowane „repertuary kontestacji”, mający istotne znaczenie dla zaistnienia i kształtu mobilizacji politycznej (Tilly 1995, 2006a: 54). W latach dziewięćdziesiątych zaczął uwzględniać konstruowany, językowy i świadomościowy wymiar rzeczywistości społecznej, traktując go jako istotny, choć nie wyłączny, czynnik sprawczy zmiany społecznej. Własne podejście zaczął określać jako relacyjne, kulturowe, historyczne i wrażliwe na przygodność życia społecznego (Tilly 1996: 4). Pragnienia i interesy aktorów nie są w takim ujęciu pierwotne wobec protestu i działania, ale są ciągle relacyjnie odniesione do siebie nawzajem i kształtowane w procesie samej mobilizacji (Tilly 1995: 22). Podobny charakter ma każda tożsamość polityczna, która nie jest wyrazem żadnej pierwotnej istoty czy zakorzenienia w strukturze społecznej, ale kształtuje się w procesie

i w odniesieniu do interakcji, w które wchodzi aktorzy, wykorzystujący także wcześniejsze doświadczenia (Tilly 2002: 6, 10, 49).

Jak zatem Tilly rozumie tożsamość i jakie jest jej znaczenie w procesie mobilizacji politycznej? Tożsamość to poczucie, kim jesteśmy, rodzaj autodefinicji kształtującej nasze działania, również zbiorowe opowieści o sobie (Tilly 2002), które mogą nabrać politycznego charakteru, czy grupowe samookreślenia obecne w życiu potocznym (Tilly 2004: 74). Używając innego nieco języka można powiedzieć, że tworzą się w procesie artykulacji, nieustannego wiązania elementów i przekształcania ich przy każdej zmianie kontekstu (Glynos i Howarth 2007). W badaniu „polityk kontestacji”, które zmieniają rozkład sił społecznych, ujęcie mobilizacji zasobów uwzględnia tak rozumianą tożsamość. Tilly uwzględnił znaczenie ram interpretacji i kolektywnej atrybucji, a także rolę mediów i szeroko pojętego dyskursu w zwrotnym formowaniu trajektorii zdarzeń.

„Uznaję, pisze, kulturę – podzielane rozumienia i ich obiektywizacje – jako ramę, w której ma miejsce działanie społeczne, a dyskursy za ważne środki działania, ale zaprzeczam by rzeczywistość społeczna wyczerpywała się w kulturze i dyskursie” (Tilly 1995: 36).

Tilly cały czas stara się podkreślić obiektywistyczną pozycję własnego projektu relacyjnego realizmu i dystansować do zbyt daleko idących „zwrotów” ku językowi czy kulturze. Postaram się pokazać, że podejście Tilly’ego nosi znamiona niespójności. Przyczynę tego upatruję w powierzchownej asymilacji „językowej” i „tożsamościowej” korekty wcześniejszych założeń teoretycznych. Tilly pozostaje na gruncie dość wąskiego, socjologicznego, nie zaś antropologicznego rozumienia kultury. „Dyskursywność” rzeczywistości społecznej ogranicza zaś raczej do jej *stricte* komunikacyjnych obszarów. W swoich pracach nie proponuje ponadto sposobu adekwatnego uwzględnienia dyskursu w badaniu procesów mobilizacji politycznej. Tymczasem wiele problemów badawczych, które stawia, można podjąć od nowa z punktu widzenia teorii dyskursu.

Tilly, budując coraz bardziej złożone modele procesu historycznego, uwzględniał kolejne czynniki strukturalne (jak podłoże ekonomiczne, powiązania organizacyjne, oblicze instytucji, siłę państwa itp.), które bez wątpienia decydują o wielu „formalnych” cechach mobilizacji (takiej jak siła wystąpienia, odniesienie do indywidualnych korzyści, interakcje grupy kontestującej z władzą). Zarazem jednak ignorował ideowy kształt takiej mobilizacji (Tilly 1978: 99). Całe bogactwo materiału dotyczącego retorycznych i ideologicznych procesów kształtowania określonych podmiotowości politycznych umyka uwadze badacza w takim ujęciu.

Tymczasem badane przez Tilly’ego zależności skali wystąpień i represji wobec mocy reżimu władzy i grup kontestujących nie są niezależne od tego, *jakie* są to reżimy i grupy kontestujące. To, jakie roszczenia zostaną uznane za szczególnie groźne dla władzy i poddane represjom, nie zależy tylko od realnego

zagrożenia, jakie stanowią dla materialnych zasobów, jakimi ta władza rozporządza. To, jak reżim reaguje na próby jego delegitymizacji, zależy też od oblicza ideowego obu stron, tego, jak zostanie wyznaczony dopuszczalny zakres postulatów i ich przedmiot, a także jakie strategie działania mieszczą się w przyjętej tożsamości obu stron konfliktu (Polletta i Jasper 2001).

Złożone pole polityczne, z jakim ma do czynienia każdy współczesny badacz, nie daje się opisać za pomocą formalnych modeli. Wystarczy wymienić roszczenia narodowościowe, różnego rodzaju walki o uznanie i dotyczące sfery obyczajowej. Modele te w przybliżeniu opisują mogą zamieszki zbożowe, ale nie nadają się do zdania sprawy z dyskursywnego określania zakresu „uprawnionych kontrowersji”, stopnia legitymizacji danych podmiotów, czy żądań w sferze publicznej. Te zaś często kompletnie reorientują logikę działania całego pola politycznego, co zresztą stało się przedmiotem uwagi różnych teorii „nowych ruchów społecznych” (Melucci 1989; Buechler 2000; Castells 2011).

Równie ważna jest pewna luka metodologiczna. Teorie mobilizacji politycznej formułowane przez socjologię historyczną trzeba uzupełnić o procedury badawcze, umożliwiające dotarcie do procesów dyskursywnego kształtowania tożsamości, powstawania politycznych podmiotów i kształtowania języka opisu świata. Umożliwi to pełniejsze ujęcie procesów mobilizacji politycznej mogące w pełni zdać sprawę z ich przebiegu. Teoria dyskursu w coraz większym stopniu służy różnym badaczom za rusztowanie do prowadzenia badań mobilizacji politycznej czy przekształceń instytucjonalnych różnego rodzaju i jest z powodzeniem integrowana z innymi podejściami teoretycznymi w celu analizy konkretnych zagadnień (Griggs i Howarth 2006, 2008, 2012; Budd i in. 2011; Glynos, Klimecki i Willmott 2012; Wright 2013; Panizza i Miorelli 2013; Dellagnelo, Böhm i Mendonça 2014).

Taka językowa i kulturowa wrażliwość może stanowić ważne uzupełnienie dla socjologii historycznej, która jednocześnie nie musi wyzbywać się swoich analitycznych, porównawczych i systematyzujących ambicji. Należy jednak zadać pytanie, w których dokładnie obszarach musi ona zostać uzupełniona i jak mogą wyglądać takie zorientowane dyskurs badania w obrębie socjologii historycznej².

² Oczywiście interwencja akurat w tym kształcie ma nieco idiosynkratyczny i arbitralny charakter. Równie uprawniona i niemniej ciekawa droga wiedzie zapewne przez nowsze badania ruchów społecznych, z bardzo bogatej literatury na ten temat zob. np. Della Porta i Keating 2008; Della Porta 1995; Snow i in. 2014; Benford i Snow 2000; Giugni, McAdam i Tilly 1999; Aronoff i Kubik 2013; Goodwin, Jasper i Polletta 2001; Polletta 2006. Podobnie użyteczne mogą być w tym względzie nowsze badania tzw. czwartego pokolenia socjologii historycznej, w obrębie którego badacze konstruują zaawansowane modele wyjaśniające łączące perspektywy porównawcze z czynnikami kulturowymi, zob. np. Ragin 1987; *Comparative Methods in the Social Sciences* 2006; Paige 1999; Delanty i Isin red. 2003.

Mobilizacja polityczna i dyskurs

Modelowy przykład badań z dziedziny socjologii historycznej, obszerny dorobek Tilly'ego, może być tu znakomitym obiektem namysłu. Dla tego badacza przemiana tożsamości i uformowanie politycznego podmiotu rozgrywa się na poziomie świadomości, ale w gruncie rzeczy jest epifenomenem podglebia strukturalnego. Kolektywna transformacja świadomości na skutek określonych wydarzeń, procesu samej walki czy interwencji politycznego lidera czyni ludzi zdolnymi do czynnego wystąpienia i przeprowadzenia jakiegoś rodzaju przewrotu społecznego (McAdam, Tarrow i Tilly 2001: 311). Mobilizacja realizuje się poprzez kolektywny wysiłek reinterpretacji i społecznej (re)konstrukcji znaczeń. Dla Tilly'ego pozostaje to tylko jednym, i to pochodnym, elementem całego układu czynników, które ostatecznie prowadzą do określonego wystąpienia politycznego. Nie rezygnuje on z odniesienia do materialnych korelatów i strukturalnych przyczyn zmiany.

Wydaje się jednak, że konsekwentne uznanie dyskursywnego zapośredniczenia znaczącej rzeczywistości społecznej nie pozwala na takie sztuczne oddzielenie. To właśnie struktury dyskursu określające granice wypowiedzenia, rozumienia i znaczenia są tym, co decyduje o realnym działaniu czynników strukturalnych, jeśli mają one wytworzyć określone reakcje wśród interpretujących je ludzi. Przykładowo, najbardziej nawet naturalne zdarzenie, jak powódź, może zostać na poziomie dyskursu zaklasyfikowane jako kara boża, klęska żywiołowa lub efekt zaniedbań rządu, co w oczywisty sposób zmienia jej polityczne reperkusje. To, jak pozajęzykowa rzeczywistość zostanie włączona w zespoły definicji i świadomość działających podmiotów, zależy od dyskursu rozumianego *sensu largo*.

Dyskurs i polityczna tożsamość to zawsze heterogeniczny element interweniujący, *de facto* określający oddziaływanie czynników strukturalnych i instytucjonalnych (Howarth 2008). Może wzbudzić mobilizację, gdy nie ma do niej (pozornie) „obiektywnych” przesłanek, albo też wygasić narastające niezadowolenie (Glynos, Klimecki i Willmott 2012). Przede wszystkim może ukierunkować mobilizację na najróżniejsze sposoby, a to okazuje się decydujące w określaniu jej wyników. Krótko mówiąc, to jakie działanie polityczne podejmą ludzie w określonej sytuacji ekonomicznej i strukturalnej ma nie tylko polityczne i etyczne, ale zupełnie podstawowe badawcze znaczenie. To, czy ludzie ci opowiedzą się za faszyzmem, a ich gniew skierowany zostanie na etnicznego obcego, czy też podejmą walkę o realizację demokratycznych żądań i zwiększenie redystrybucji, kształtuje proces historyczny (Kalb i Halmai red. 2011).

Chcąc wymknąć się psychologizmowi, Tilly we wczesnej fazie rozwoju czynił się także ślepym na rolę ideologii (Hunt 1984: 250). Choć z czasem zaczął uwzględniać „subiektywne czynniki”, to niejako pozostał więźniem

horyzontu intelektualnego, w którym działał od początku. W tych ramach rzeczywiście nie ma możliwości pełniejszego uwzględnienia dyskursu jako czynnika zapośredniczającego działania społeczne. Rysując dostępne naukom społecznym stanowiska ontologiczne, poza holizmem, indywidualizmem metodologicznym, i indywidualizmem fenomenologicznym, zostawia tylko miejsce dla własnego projektu relacyjnego realizmu (Tilly 2005). Dyskurs może być więc ujęty jako czynnik nieistotny lub subiektywny – a to ociera się jego zdaniem o „lekki solipsyzm” (Tilly 1994, 2002). Dlatego w analizie Tilly’ego dyskurs pozostaje naskórkowym i umiarkowanie istotnym aspektem badanej rzeczywistości.

Tilly tkwi w pewien sposób w okowach opozycji: subiektywność działających aktorów *versus* przyczynowość strukturalna, to oddalając się (w swoich wczesnych pracach), to zbliżając (w późnych) do pierwszego z tych „biegunów”. By rozwiązać antynomie tak postawionego dylematu, trzeba inaczej sformułować problem. Na poziomie deklaracji Tilly stara się nadać działającym podmiotom aktywną i kreatywną rolę w kształtowaniu własnego świata, a nie przedstawiać jednostki jako spychologizowaną sumę odruchów (Hunt 1984: 247). Prowadzi to jednak do częściowego utożsamienia czynników świadomościowych z jakiegoś rodzaju samowiedzą działających podmiotów.

Tymczasem, badając subiektywność jednostki czy jakoś pojętą samowiedzę aktorów, nie jesteśmy w stanie uchwycić wymiaru ideologicznego, zaklętych w strukturach dyskursu mechanizmów władzy czy wreszcie czynionych przez różne strony konfliktu interwencji w porządek dyskursu i sposoby odnoszenia się do świata. Ponadto, struktura instytucji czy szerszych układów społecznych, w których działa jednostka, także mają charakter kulturowy i dyskursywny, niezależny od świadomości pojedynczego uczestnika życia społecznego (Sewell 1992; Polletta 2004). Współczesne teorie dyskursu wymijają w ogóle opozycję jednostka *versus* społeczeństwo w poszukiwaniu referenta własnych badań. Podmiot dyskursu zawsze ma już charakter społeczny, nieredukowalny do indywidualnych właściwości³. Teoria dyskursu dostarcza narzędzi analitycznych, które mogą pomóc socjologii historycznej w odpowiednim ujęciu owego

³ Teoria dyskursu, pod którą podwaliny położył Ernesto Laclau, która operuje *de facto* Lacanowskim pojęciem podmiotowości (zwartej prezentacji jej założeń dostarcza Howarth 2000; Laclau 2009). Lacanowski podmiot niejako z definicji wymyka się zamknięciu w indywidualistycznym redukcjonizmie czy psychologizmie. Jako że ukonstytuowanie tożsamości wymaga wyobrażonej identyfikacji z innym, zależność od alienującej zewnętrzności obala autonomię ego. Identyfikacja zachodzi jednocześnie w porządku wyobraźniowym i symbolicznym. Odniesienie Lacanowskiego ujęcia do indywidualnego aktora politycznego jest błędne, jest to po prostu pozostałość esencjalistycznego założenia o określonej jednostce analizy, cierpiącym podmiocie i tak dalej. Jak przekonująco argumentuje Yannis Stavrakakis, nie ma podmiotu niesocjalnego (Stavrakakis 1999; Marzec 2011).

uznanego już, ale niedostatecznie skonceptualizowanego, heterogenicznego czynnika – tożsamości politycznej *sensu largo*.

Socjologii historycznej brakuje teorii ideologii umożliwiającej systematyczną analizę, jak skonstruowane są ideologiczne obrazy świata i tożsamości polityczne oraz tego, jaka siła stoi za ich wpływem na ustrukturyzowane działania indywidualnych (ale zawsze społecznych) aktorów (Laclau 2003). Musimy wiedzieć, jak łączy się interakcja ludzi, produkcja dyskursywna i operacje ideologiczne z tym, jaki kształt mają tożsamości polityczne i sposoby językowego ujmowania świata, które są tworzywem badanych układów społecznych. Do tego zaś celu odpowiednie są rozwiązania zaproponowane przez poststrukturalistyczną teorię dyskursu, jako w najpełniejszy sposób podejmujące problematykę kształtowania się politycznych tożsamości i działania dyskursu w sferze politycznej (Howarth, Norval i Stavrakakis red. 2000; Griggs i Howarth 2006, 2008; Laclau i Mouffe 2007).

Początkowo może się wydawać, że mamy tu do czynienia z poważną sprzecznością na poziomie przyjmowanej ontologii społecznej. Trudno pogodzić otwarcie realistyczne i niemal pozytywistyczne stanowisko Tilly'ego, z założeniem o podstawowej roli, jaką pełni dyskurs w proponowanym tu podejściu. Jednak bliższy ogląd ukazuje, że owa sprzeczność to raczej wynik sztampowego rozrysowania granic i fałszywego rozpisania ról. Teoria dyskursu dostarcza spójnej ontologii społecznej, a zarazem infrastruktury do badania procesów społecznych, o których tu mowa. Konsekwentne rozwinięcie korekt zaproponowanych dla socjologii historycznej przez Tilly'ego w końcowym okresie jego działalności badawczej prowadzi właśnie do takich wyników, a uznanie dyskursywnego charakteru rzeczywistości jest niesprzeczne z ogólnymi założeniami relacyjnego realizmu. Pod wieloma względami jest nawet z nim zbieżne.

Językowy charakter rzeczywistości w teorii dyskursu nie ma bowiem nic wspólnego z opozycją realizm *versus* idealizm czy byt *versus* myślenie (Laclau i Mouffe 2007: 115). Odrzuca się podział na rzeczywistość dyskursywną i niedyskursywną – dyskursywność społecznej relacji nie jest tylko językowa, ma również charakter materialny o tyle, o ile elementy językowe i niejęzykowe współtworzą razem „zróżnicowany i ustrukturywany system pozycji” (Laclau i Mouffe 2007: 115). „Każdy przedmiot konstytuowany jest jako przedmiot dyskursu o tyle, o ile żaden przedmiot nie jest dany poza wszelkimi dyskursywnymi warunkami” (Laclau i Mouffe 2007: 113).

„Teoria dyskursu opiera się na założeniu, że wszystkie przedmioty i działania mają sens, który jest wytworem historycznie uwarunkowanych systemów reguł. Odnosi się ona do tego, w jaki sposób praktyki społeczne wytwarzają i podważają dyskursy konstytuujące rzeczywistość społeczną. Istnienie tych praktyk jest możliwe dzięki temu, że systemy znaczeń mają charakter przygodny i nigdy

nie wyczerpują całego pola znaczeń w obrębie danego społeczeństwa” (Howarth 2008: 23).

Teoria dyskursu zakłada, że elementy dyskursu są relacyjnie powiązane i ustabilizowane w swoim rozproszeniu (Foucault 1977; Saussure 1991: 143). Poststrukturaliści zwracają uwagę na potencjalną płynność tożsamości elementów; elementy pola dyskursywnego „pływają”, ponieważ „żadna formacja dyskursywna nie jest zsztytą całością, a przekształcenie elementów w momenty [podporządkowane systemowej całości – przyp. WM] nie jest nigdy zupełne” (Laclau i Mouffe 2007: 113). Podmioty (indywidualne i zbiorowe) nie mają stałej, zdeterminowanej w jakiś określony sposób tożsamości. Podstawowe znaczenie – tak jak dla Tilly’ego – ma tu przekonanie o fundamentalnej relacyjności wszelkiej tożsamości.

Teoria dyskursu oferuje relacyjną perspektywę umożliwiającą ujęcie wieloaspektowej rzeczywistości działania społecznego dokonywanego w świecie znaczeń i proponuje logikę analityczną (Glynos i Howarth 2007), pozwalającą systematycznie badać relacyjne kształtowanie się tożsamości i podmiotów politycznych oraz ideologiczne struktury określające sposób ich działania w zaistniałych okolicznościach społecznych.

Przekonujące połączenie na linii działanie polityczne – tożsamość polityczna – ideologia – dyskurs to właśnie brakujące ogniwo badań mobilizacji politycznej uwzględniających komponent podmiotowy. Badanie tożsamości poprzez badanie dyskursu daje możliwość uwzględnienia owego heterogenicznego czynnika decydującego o kształcie zmiany historycznej, którego dotychczas nie było w dostatecznym stopniu w socjologii historycznej.

Dyskursywną korektę można zaproponować przykładowo w odniesieniu do przedstawionych przez Tilly’ego badań repertuarów kontestacji. W danym momencie relacyjna pozycja, interakcja organizacji społecznej, obecne „pod ręką” kulturowe formy ekspresji, skumulowane doświadczenie i reakcja władzy wyznaczają pewien zakres rozpoznawalnych, dostępnych i względnie skutecznych form przedstawienia sprzeciwu – repertuarów, jak mówi Tilly.

Wyjaśnienie logiki ich działania polega na rozpoznaniu dyskursywnych mechanizmów określania tego, co możliwe do powiedzenia i zrobienia, a także procesów krystalizowania się naddeterminowanych (Althusser 2009) punktów oporu, organizujących późniejszą walkę polityczną. Przykładem mogą być sławne „inscenizacje” wcześniejszych rewolucji (Marks 1964), „założycielskie” wystąpienie jednoczące zróżnicowane dotychczas grupy protestu (Sewell 1996) czy spajający „mit” – w znaczeniu nadanym przez Georga Sorela – jakim był proletariacki strajk generalny (zob. Bottici 2007). Także nazwanie wspólnego działania – np. uznanie za „rewolucję” – to rodzaj chrztu językowego, performatywnie kształtujące jedność dalszych walk i roszczeń (Kripke 1980; Žižek 2001).

Relacyjna gra pomiędzy ukształtowanymi już tożsamościami politycznymi także podlega swoistej logice dyskursu. Pole polityczne, rozumiane jako zestaw tożsamości politycznych i relacji między nimi, to system znakowy, który podlega pewnym regułom. Siły polityczne dążą do określonego opisanie siebie i swoich przeciwników, ale nie mają w tym pełnej swobody. Realizują dostępne możliwości, podlegając określonej logice działań i często poza świadomością aktorów odbywają się podstawowe transformacje tego pola. Przykładowo, nie wszystkie pozycje są możliwe do zajęcia, pole dyskursywne ma tendencje do polaryzacji, poszczególne pozycje muszą się od siebie różnić, by były zdolne do mobilizowania podmiotów. W tym sensie dyskurs (nie zaś subiektywne czynniki kulturowe) decydują o tożsamościach aktywnych grup i kształcie zmiany społecznej (Norval 1995; Howarth, Norval i Stavrakakis 2000).

Dla Tilly'ego owe ramy repertuarowe kontestacji były raczej pewnymi środkami stylistycznymi, powierzchownym ukształtowaniem wytworzonych na głębszym poziomie roszczeń (swoistą dekoracją czy formą wyrazu). Powinniśmy zwrócić jednak większą uwagę na powstawanie roszczeń w procesie ich artykulacji. Każdy podmiot polityczny i podejmowane przezeń działania są efektem procesu politycznego wiązania, łączenia żądań, odniesienia do politycznych wrogów, nie zaś wyrazem jakiejś uprzedniej tożsamości czy przejrzystą ekspresją jego pozycji strukturalnej. Tilly w zasadzie to odnotowuje, nie wyciąga z tego jednak pełnych konsekwencji. Pokazuje to jednak, że przedstawiona tu propozycja jest raczej kontynuacją niż alternatywą dla jego myślenia (Tilly 2002: 49).

Demokratyzacja i demokratyczne podmiotowości

Poza zgromadzeniami kontestacyjnymi, rewolucjami i ogólnie pojętą mobilizacją polityczną, jednym z podstawowych zainteresowań Tilly'ego jest też proces powstawania i warunki utrzymania się (liberalnego) demokratycznego porządku politycznego. Badanie czynników umożliwiających jego powstanie nie jest bez znaczenia w bliskiej mu misji wspomaganie demokracji poprzez jej życzliwą krytykę. Stawką jego badań jest też to, czy i kiedy powstaje demokracja, a zatem jak możemy się przyczynić do jej rozpowszechnienia (Tilly 2008). Tilly podejmuje wyczerpującą analizę porównawczą trajektorii powstawania demokracji w różnych krajach oraz czynników sprzyjających demokratyzacji, jak i tych przynoszących często gwałtowne dedemokratyzacje.

Tilly koncentruje się na „politologicznych” wyznacznikach demokracji, takich jak szerokość dostępu do spraw politycznych, równość między kategoriami obywateli, ochrona przed arbitralnymi działaniami państwa czy wzajemne zobowiązania i konsultacje państwa i obywateli (Tilly 2008: 26–27). A zatem:

„Demokratyzacja oznacza ruch netto w stronę szerszej, bardziej równej, lepiej chronionej i silniej wzajemnie zobowiązującej wiążącej konsultacji” (tamże, s. 78). W swojej analizie skupia się na przemianach strukturalnych dotyczących instytucji państwowych, relacji z obywatelami czy siły państwa i władzy, w nich upatrując głównych czynników zmiany, a także pewnych warunków brzegowych demokratyzacji. „Konieczne procesy”, które sprzyjają demokratyzacji, to „zmiany w trzech obszarach: w sferze sieci zaufania, w sferze nierówności kategorialnych i w sferze autonomicznych ośrodków władzy” (tamże, s. 96).

Widać zatem, że w centrum jego zainteresowania stoją „formalne” stosunki między obywatelami a państwem, jako pewnymi dość abstrakcyjnymi „stronami” relacji politycznej, która może być albo nie być demokratyczna. Nie odnosi się on wcale do bardziej „filozoficznych” definicji demokracji. Wydaje się jednak, że filozofia polityczna, również ta związana z poststrukturalistyczną teorią dyskursu może pomóc w sformułowaniu ciekawych uzupełnień takiego ujęcia.

Przed wszystkim u Tilly’ego (i wielu innych badaczy operujących bardziej „proceduralnym” ujęciem demokracji) nie ma odniesienia do struktur myślenia politycznego czy niezbędnego dla sprawnego działania systemu politycznego pewnego identyfikowania się z demokracją. Nie ma także namysłu nad powstawaniem demokratycznych podmiotowości politycznych, zdolnych korzystać z demokratycznego systemu politycznego, jak i go akceptować. Tymczasem zasadnym wydaje się przyjęcie, że poza wspomnianymi czynnikami strukturalnymi nie powinniśmy zapominać o rzeczywistych interakcjach ludzi i działaniach politycznych, które performatywnie stanowią demokrację, a także umożliwiają jej trwanie. Czynniki te stanowią istotne elementy konfiguracji, jaką powinna badać socjologia historyczna i są współodpowiedzialne za zmianę społeczną czy trwanie określonych instytucji. W moim przekonaniu ustalenia badaczy demokracji z kręgu teorii dyskursu mogą i tu stanowić ważne uzupełnienie.

Zbadania empirycznych warunków demokracji, rozumianej jako pewna kondycja „etnofilozoficzna” podmiotu politycznego podjęła się Aletta Norval. Stawia ona na gruncie teorii dyskursu podobne pytania jak Tilly – jak przez życzliwą krytykę można ulepszyć istniejącą demokrację, a także jak opisać historyczne warunki możliwości kształtowania się demokracji (pamiętajmy jednak, że nie są to warunki możliwości w sensie, jakim operuje Tilly, analizując mechanizmy przyczynowo-skutkowe).

Dla Norval tworzywem relacji społecznych na poziomie dyskursu jest retoryka. Nie jest już ona perswazyjnym zniekształceniem pierwotnego znaczenia, ale procesem artykulacji i wytwarzania znaczeń, tożsamości i podmiotowości politycznych. Dlatego w tak rozumianej, opartej na dyssensie demokracji zawsze jest możliwość na kontestację i reartykulację. Argumentacja polityczna jest procesem retoryczno-symbolicznym, nie zaś dedukcyjnym, tak więc wytwarzanie

demokratycznej podmiotowości także przebiega w konkretnych procesach na poziomie dyskursu – domeny uogólnionej retoryczności.

Działanie demokracji, jej społeczne poparcie, trwałość i odporność na zakusy różnych „zamkniętych” projektów politycznych są związane z istnieniem podmiotowości demokratycznej. Ta ostatnia oparta jest na identyfikacji z demokracją jako kondycją wiecznego odroczenia spełnienia pustej uniwersalności. Korelatem takiej podmiotowości jest specyficzna przestrzeń wyobrażeniowa, gdzie określone osoby, klasy czy inaczej określone grupy nie okupują na stałe Lefortowskiego „pustego miejsca” demokracji (Lefort 1988; Flynn 2005).

Zdaniem Norval warto szczegółowo przyjrzeć się, jak przebiegają procesy politycznej intersubiektywizacji, które umożliwiają nam przyjmowanie perspektywy innych i elementarny polityczny pluralizm, który jest demokracji nieodzowny. Norval ma tu na myśli ciągle, praktyczne przetwarzanie kontekstów interpretacyjnych; zmianę pewnej politycznej gramatyki, która umożliwia powstanie realnej demokracji na poziomie podmiotowym. Można dodać, że może to być czynnik wymuszający zmiany na poziomie państwowym lub też ich wynik, w zależności od konkretnego, historycznego wzoru demokratyzacji.

Stanie się podmiotem demokratycznym to całościowe przekształcenie obrazu świata i umiejscowienie siebie od nowa wobec relacji z innymi (w sferze politycznej *sensu largo*). Inauguracja takiej demokratycznej gramatyki wymaga nowych trybów partycypacji i demokratycznej praktyki, działania w warunkach niepewności (w sensie braku ostatecznego fundacyjnego odniesienia). Artykulacja głosu politycznego to nie tylko zdolność przekonania innych do swoich argumentów, ale naoczne pokazanie im alternatywy, a przez to partykularności i częściowości ich własnej wizji społeczeństwa i ujęcia świata (Norval 2007: 185). Zmiany te stanowią ważny aspekt procesu demokratyzacji, który jest jednym z głównych przedmiotów zainteresowania porównawczej socjologii historycznej (Moore 2003; Skocpol 1998; Berg-Schlusser red. 2007; Møller i Skaning 2012).

Można więc szukać empirycznych aktualizacji takich warunków, momentów dyslokacji, ukazywania się nieredukowalnego wymiaru tego, co polityczne (Laclau 1990). Jest to ważna korekta mogąca uzupełnić badania procesów demokratyzacji. W tym miejscu także badanie inspirowane teorią dyskursu może się okazać cennym suplementem socjologii historycznej, oferując spójne podejście do fenomenów językowych, politycznych tożsamości i pola politycznego, a zarazem umożliwiając względnie rzetelne badanie zastanych źródeł tekstowych jako sposób poznania tej sfery. Umożliwiłoby to uzupełnienie ujęć demokratyzacji o aspekt podmiotowy, ujmowany jako wymiar uogólnionej retoryczności znajdujący wyraz w dyskursie.

Tilly (wraz z z pozostałymi współautorami) w pracy *From Contention to Democracy* (Giugni, McAdam i Tilly red. 1998) zbliża się nawet do empirycznego

badania dyssensu jako nieodzownego elementu demokracji i pokazuje, jak demokracja może być efektem protestu, niezgody, a nawet antagonizmu. Dowodzi, że demokracja była pośrednim wynikiem walk toczonych przez osoby i grupy, które nie miały jej osiągnięcia na celu, a nawet były zupełnie nieświadome tego wymiaru swoich działań. Demokracja jest niejako wynikiem średniego zasięgu – nie powstaje z samych odgórnych reform konstytucyjnych, ani nie wypływa z wiekowego ducha narodu – to raczej wynik walk społecznych, których uczestnicy wcale o demokrację świadomie nie walczyli.

Pośrednio dowodzi więc dokładnie tego, na co uwagę stara się zwrócić Norval – jak antagonizm, dyslokacja, unaocznienie nieoczywistości własnej postawy, a także konieczność mediacji konfliktu przez instytucje prowadzi do wytworzenia demokratycznych i pluralistycznych instytucji oraz takichże podmiotowości politycznych. Gra między postulatami partykularnych sił politycznych performatywnie realizuje demokrację. Tilly daje więc ważny dowód na rzecz tezy, że nawet konfrontacja niedemokratycznych aktorów pośrednio może prowadzić do demokracji, co jest koniecznym założeniem w poststrukturalistycznej teorii demokracji radykalnej (Mouffe 2008, 2005). Partykularne procesy identyfikacji wcale nie zawsze prowadzą do powstania podmiotowości *expressis verbis* identyfikującej się z demokracją, a jednak na głębszym poziomie *de facto* demokratycznej. Bez takiego założenia nie dałoby się obronić całego szeregu argumentów dotyczących historycznego kształtowania się demokratycznej przestrzeni wyobrazeniowej, a także radykalnej demokracji jako obowiązującego projektu politycznego.

Relacyjny realizm i logiki procesu społecznego

Socjologia historyczna zawsze rozdarta jest pomiędzy nomotetycznymi aspiracjami nauk społecznych i idiograficznym kształtem historiografii (Dean 2002: 38; McDonald red. 1996). Napięcie to uwidocznia się także na różnych etapach teoretycznej drogi Tilly’ego. Obejmuje ona zmianę ogólnej wizji zadań poznawczych nauki, którą chce uprawiać. W początkowych pracach jest on najbliższy podążania za ideałem niemal pozytywistycznych nauk społecznych. Bada materiał historyczny po to, by rozpoznać pewne względnie stałe prawa decydujące o przebiegu mobilizacji politycznej czy wystąpień kontestacyjnych.

Znakiem firmowym Tilly’ego stały się duże badania porównawcze bazujące na licznych, skwantyfikowanych (często w problematyczny sposób) danych. Miały one na celu odsłonięcie makroprocesów decydujących o przebiegu poszczególnych zdarzeń, można nawet powiedzieć, że podejmował on „poszukiwania teorii zmiany makrostrukturalnej” (Kolasa-Nowak 2001). Tilly próbował znaleźć wyjaśnienia ogólne i opisać czynniki wpływające na mobilizowanie się

ludzi, w dużym stopniu abstrahując od konkretnych okoliczności historycznych i niemal zupełnie pomijając świadomościowe czy tożsamościowe komponenty takich procesów (Tilly 1978).

Z czasem zmodyfikował te ambicje w kierunku poszukiwań nie tyle substancjalnej teorii mobilizacji, ile powtarzalnych mechanizmów przyczynowych działających w różnych konfiguracjach i z udziałem różnych aktorów (Giugni, McAdam i Tilly 1998: 24). Stawką staje się przede wszystkim określenie pewnej dynamiki zdarzeń – porównywalne mechanizmy przyczynowe wchodzą w skład różnych lokalnych konfiguracji (Giugni, McAdam i Tilly 1998: 54). Cały czas Tilly nie porzuca jednak uniwersalistycznych ambicji, poszukując wspólnej ramy analizy dla różnych form protestu, rewolucji, strajków, nacjonalizmu i demokratyzacji, poddanych razem porównawczej syntezie (McAdam, Tarrow i Tilly 2001).

Ruch społeczny *sensu largo* (a zatem jakakolwiek forma mobilizacji politycznej) tworzy się w procesie relacyjnej, wieloczynnikowej interakcji (McAdam, Tarrow i Tilly 2001: 75). Nowe pojęcie wyjaśniania prowadzi do znaczących zmian w pojmowaniu epistemologicznych ambicji badacza: „Poszukiwanie warunków koniecznych i wystarczających staje się szukaniem wiatru w polu” (Tilly 2006b: 1086). Elementarnymi jednostkami życia społecznego są „nie indywidua, społeczeństwa czy grupy, lecz ich oddziaływania wzajemne” (Tilly 2006b: 1086). Regularności objawiają się na poziomie „poszczególnych mechanizmów społecznych wytwarzających struktury, sekwencje i procesy. Podobieństwa takich całości nie wykazują żadnych prawidłowości, regularny charakter mają wszakże zasady ich kształtowania się i zmiany. Regularności dotyczą mechanizmów powstawania zjawisk” (Tilly 2006b: 1087). Można więc powiedzieć, że projekt metodologiczny Tilly’ego ukierunkowany jest na poznanie logiki zdarzeń, wyrażonej w pewnych regularnościach relacji zachodzących między zdarzeniami, aktorami czy procesami. Zwraca też uwagę na relacyjne i interakcyjne kształtowanie tożsamości politycznych, które dopiero retrospektywnie jawią się jako jednolity wyraz interesów politycznych (McAdam, Tarrow i Tilly 2001: 351).

Podobną wrażliwość na nieprzyczynowe regularności i niemechanistyczną logikę zdarzeń możemy znaleźć w najbardziej kompleksowej propozycji uprawiania nauk społecznych z wykorzystaniem teorii dyskursu (Glynos i Howarth 2007). Zamiast sztywnej metodologii mamy tu do czynienia z ciągłym dialogiem pomiędzy problemem badawczym, ogólnymi założeniami metodologicznymi, perspektywą normatywną i etyczną oraz impulsem krytycznym (Howarth i Torfing 2005: 317). Teoria dyskursu nie formułuje „praw nauki” czy nawet „generalizacji historycznych”; określa raczej ogólne wyznaczniki działających w danym obszarze rzeczywistości „logik”, jak proponują Howarth i Glynos. To „logika” ma być podstawową formą uwzorowania praktyk społecznych, jej

badanie polega na ustaleniu „gramatyki”, w obrębie której dokonywane są poszczególne działania i zachowania. Nie ma tu przyczynowości czy subsumpcji poszczególnych zdarzeń pod ogólne prawa i generalizacji empirycznych. Jest za to uwrażliwienie na układy relacji, i wzajemne konstytuowanie się elementów. Taka propozycja badawcza pozwala zarazem uwzględnić wytyczne relacyjnego realizmu, jak i włączyć w obręb analizy relacyjne logiki dyskursu decydujące o przebiegu działań społecznych.

Zorientowana na dyskurs socjologia historyczna

Gdy badacze zaczęli przywiązywać większą wagę do języka, zarówno spośród reprezentantów nauk humanistycznych (Clark 2004; Bonnell, Hunt i Bieracki red. 1999), jak i społecznych (Childers 1989; Paget 1995; Arrigo, Milovanovic i Schehr 2005), odnowiono te tradycje, które na dyskurs i język były od początku uwrażliwione (Eder red. 2006; Wagner 2003). Badania dyskursu zaczęły być traktowane jako ważne uzupełnienie innych perspektyw badawczych (Andersen 2003; Jørgensen i Phillips 2002; Norris i Jones 2005). Z drugiej strony, w ostatnich latach ponownie w socjologii czy antropologii zaczęto kłaść nacisk na wymiar historyczny badanej rzeczywistości (McDonald red. 1996; Delanty i Isin red. 2003). Renesans ten dotyczy też socjologii w Polsce (Bucholc 2012; Kula 2014; Nijakowski 2013, 2014). Na skrzyżowaniu tych tendencji jest też miejsce na zorientowaną na dyskurs socjologię historyczną. Może ona przybierać bardzo różne kształty, od historycznych analiz w duchu Foucault (Eder red. 2006; Li 2007; Jezierski 2010; Jardine 2005; Franczak 2013) poprzez syntezę socjologii historycznej i historii intelektualnej (Wagner 2003), po rewizytę takich zagadnień jak dyskursy mierzące się z doświadczeniem nowoczesności (Burski, Marzec i Zysiak 2014; Zysiak 2014).

Wśród tych perspektyw znajduje się też miejsce na zorientowaną na dyskurs socjologię historyczną, podejmującą tematykę i pytania badawcze klasycznej socjologii historycznej (jak na przykład tej uprawianej przez Tilly’ego), takie jak wielkie zmiany społeczne, rewolucje, ruchy masowe i demokratyzacje. Nie jest to rozłączna czy konkurencyjna alternatywa wobec bogatej tradycji badań ruchów społecznych, której przedstawiciele także w ostatnim dwudziestolecu zaczęli zwracać uwagę na język, znaczenie, zmienne kulturowe, rolę więzi afektywnych, tożsamości grupowych czy emocji (Buechler 2000; Goodwin, Jasper i Polletta 2001; Gorlach i Mooney 2008). Taka socjologia historyczna, kontynuując pewną tradycję refleksji nad zmianą społeczną w szerszym horyzoncie czasowym, często w perspektywie porównawczej, jest po prostu inaczej sprofilowanym programem badawczym. Niniejszy artykuł prezentuje propozycję uzupełnienia badań dotyczących najbardziej klasycznych tematów socjologii

historycznej – rewolucji, masowych ruchów politycznych i demokratyzacji, elementami teorii dyskursu. Jak starałem się zademonstrować, perspektywa taka może zaoferować ciekawe spojrzenie na te problemy i dostarczyć nowych rozwiązań starych zagadek badawczych.

Takie uzupełnienie odnosi się przede wszystkim do badania ideowego kształtu rewolucyjnej mobilizacji politycznej i jej skutków oraz tożsamościowego spoiwa ruchów masowych, wyrażanego w języku i dyskursie, i przezeń konstytuowanego. Badania inspirowane teorią dyskursu dostarczają analitycznych narzędzi do analizy przebiegu mobilizacji i jej ideowego kształtu, a także kategorii możliwych do operacjonalizacji w empirycznie zorientowanym badaniu jakościowym czy analizie tekstowych materiałów zastanych (Glasze 2007; Griggs i Howarth 2006, 2008, 2012; Marzec 2011). Stosowany w podobnych badaniach „fronetyczny” model uprawiania badań społecznych (Flyvbjerg 2001) może z powodzeniem uzupełniać o te komponenty szersze socjologiczno-historyczne badania studiów przypadku czy jakościowo-indukcyjne badania porównawcze (Steinmetz 2004). Warto dodać, że analizy tekstowe lepiej wspomagają badania historyczne niż perspektywy ukierunkowane na emocje czy przeżywane światy uczestników, które wymagają etnograficznych technik jakościowych w czasie rzeczywistym.

Kolejnym polem badań, gdzie badania dyskursu wspomagają socjologię historyczną, są społeczne i retoryczno-dyskursywne korelaty procesu demokratyzacji na poziomie podmiotowym, jak i szersze, „demokratyczne” relacje pomiędzy aktorami ustalane poprzez dyskurs. Tu także zorientowane na tekst jako przeważnie najlepiej przechowane źródło historyczne, badania mogą pomóc w odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki odpowiadały za porażkę czy powodzenie demokratycznej zmiany, a także jakie dalsze konsekwencje taka zmiana przynosiła. Znacząco wzbogaca to perspektywę zorientowaną na wyznaczniki polityczne i instytucjonalne, która zamyka niejako bogaty komunikacyjny, interakcyjny i dyskursywny materiał konstytuujący zmianę w czarnej skrzynce mediującej pomiędzy różnymi zmiennymi socjologicznymi a przekształceniami instytucji czy formuł prawnych.

Ostatnim omówionym aspektem była zbieżność założeń ontologicznych relacyjnego realizmu Tilly’ego z równie relacyjną wrażliwością teorii dyskursu. Na podstawowym poziomie takie podobieństwo ułatwia integrację tych perspektyw i realizację postulatów zorientowanego na dyskurs programu badawczego socjologii historycznej. Ponadto jednak, jeśli relacyjny realizm nie ma być zredukowany do jakiejś wyższej formy wieloczynnikowego mechanycyzmu, to dyskursywne (bądź semiotyczno-kulturowe, koniec końców dość zbliżone w zastosowanej strukturze wyjaśniania) uzupełnienie jest w zasadzie niezbędne. Nie ma bowiem innego poziomu analizy, który umożliwiłby zdanie sprawy z refleksyjnego i świadomego działania aktorów w danym polu, a zarazem

ponadpodmiotowego uwzorowania praktyk społecznych. Mam więc nadzieję, że zorientowane na dyskurs badania socjologiczno-historyczne wspomogą ogólny renesans zainteresowania socjologią historyczną.

Literatura

- Althusser, Louis. 2009. *W imię Marksa*. Tłum. Michał Herer. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Andersen, Niels Åkerstrøm. 2003. *Discursive Analytical Strategies: Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. Bristol: The Policy Press.
- Aronoff, Myron Joel i Jan Kubik. 2013. *Anthropology and Political Science: A Convergent Approach*. *Anthropology*. New York: Berghahn Books.
- Arrigo, Bruce A., Dragan Milovanovic i Robert C. Schehr. 2005. *The French Connection in Criminology: Rediscovering Crime, Law and Social Change*. Albany: State University of New York Press.
- Bachmann-Medick, Doris. 2006. *Cultural Turns: Neuorientierungen in Den Kulturwissenschaften*. Originalausg. Rowohlts Enzyklopädie. Reinbek: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Benford, Robert i David Snow. 2000. *Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment*. „Annual Review of Sociology” 26: 611–639.
- Berg-Schlosser, Dirk (red.). 2007. *Democratization: The State of the Art*. Opladen; Farmington Hills: Barbara Budrich.
- Bonnell, Victoria E., Lynn Hunt i Richard Biernacki (red.). 1999. *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*. *Studies on the History of Society and Culture* 34. Berkeley: University of California Press.
- Bottici, Chiara. 2007. *A Philosophy of Political Myth*. New York: Cambridge University Press.
- Brinton, Crane. 1965. *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books.
- Bucholc, Marta. 2012. *Konserwatywna utopia kapitalizmu: etyczne iluzje międzywojennego kupiectwa*. Warszawa: WN PWN.
- Budd, Lucy, Steven Griggs, David Howarth i Stephen Ison. 2011. *A Fiasco of Volcanic Proportions? Eyjafjallajökull and the Closure of European Airspace*. „Mobilities” 6 (1): 31–40.
- Buechler, Steven M. 2000. *Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*. New York: Oxford University Press.
- Burski, Jacek, Wiktor Marzec i Agata Zysiak. 2014. *Toward a Discursively Oriented Historical Sociology of the Modern*. „Praktyka Teoretyczna” 3(13) (doi:10.14746/pt.2014.3.1).
- Castells, Manuel. 2011. *The Power of Identity The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume II with a New Preface*. New York: John Wiley & Sons.
- Childers, Thomas. 1989. *Political Sociology and the „Linguistic Turn.”* „Central European History” 22(3–4): 381–393.

- Clark, Elizabeth A. 2004. *History, Theory, Text Historians and the Linguistic Turn*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Comparative Methods in the Social Sciences*. 2006. Sage Benchmarks in Social Research Methods. London–Thousand Oaks: Sage Publications.
- Cook, James W., Lawrence B. Glickman i Michael O'Malley (red.). 2008. *The Cultural Turn in U.S. History Past, Present, and Future*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davies, James. 1962. *Toward a Theory of Revolution*. „American Sociological Review” 27: 5–19.
- Dean, Mitchell. 2002. *Critical And Effective Histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*. New York–London: Taylor & Francis.
- Delanty, Gerard i Engin F. Isin (red.). 2003. *Handbook of Historical Sociology*. London–Thousand Oaks: Sage.
- Dellagnelo, Eloise Helena Livramento, Steffen Böhm i Patricia Maria Emerenciano de Mendonça. 2014. *Organizing Resistance Movements: Contribution of the Political Discourse Theory*. „Revista de Administração de Empresas” 54(2): 141–153
- Della Porta, Donatella. 1995. *Social Movements, Political Violence, and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*. Cambridge Studies in Comparative Politics. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Della Porta, Donatella i Michael Keating. 2008. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences a Pluralist Perspective*. Cambridge N.Y.: Cambridge University Press.
- Eder, Franz (red.). 2006. *Historische Diskursanalysen: Genealogie, Theorie, Anwendungen*. 1. Aufl. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Flynn, Bernard. 2005. *The Philosophy of Claude Lefort: Interpreting the Political*. Northwestern University Studies in Phenomenology & Existential Philosophy. Evanston: Northwestern University Press.
- Flyvbjerg, Bent. 2001. *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*. Oxford–New York: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel. 1977. *Archeologia wiedzy*. Tłum. Andrzej Siemek. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Franczak, Karol Adam. 2013. *Kalający własne gniazdo: artyści i obrachunek z przeszłością*. Kraków: Universitas.
- Giugni, Marco, Doug McAdam i Charles Tilly (red.). 1998. *From Contention to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Giugni, Marco, Doug McAdam i Charles Tilly (red.). 1999. *How Social Movements Matter*. Social Movements, Protest, and Contention, v. 10. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Glasze, Georg. 2007. *Vorschläge Zur Operationalisierung Der Diskurstheorie von Laclau Und Mouffe in Einer Triangulation von Lexikometrischen Und Interpretativen Methoden*. „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 8(2), Art. 14, on-line: <http://nbn-resolving.de/urn:de:0114-fg30702143>.

- Glynos, Jason i David Howarth. 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. Routledge Innovations in Political Theory 26. London–New York: Routledge.
- Glynos, Jason, Robin Klimecki i Hugh Willmott. 2012. *Cooling out the Marks*. „Journal of Cultural Economy” 5(3): 297–320.
- Goodwin, Jeff, James M. Jasper i Francesca Polletta. 2001. *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gorlach, Krzysztof i Patrick Mooney. 2008. *Dynamika życia społecznego: współczesne koncepcje ruchów społecznych*. Warszawa: Scholar.
- Griggs, Steven i David Howarth. 2006. *Metaphor, Catachresis and Equivalence: The Rhetoric of Freedom to Fly in the Struggle over Aviation Policy in the UK*. „Policy and Society” 25(2): 23–46.
- Griggs, Steven i David Howarth. 2008. *Populism, Localism and Environmental Politics: The Logic and Rhetoric of the Stop Stansted Expansion Campaign*. „Planning Theory” 7 (2): 123–44 (doi:10.1177/1473095208090431).
- Griggs, Steven i David Howarth. 2012. *Phronesis and Critical Policy Analysis. Heathrow’s “Third Runway” and the Politics of Sustainable Aviation in the UK*. W: *Real Social Science: Applied Phronesis*, Bent Flyvbjerg, Todd Landman i Sanford Schram (red.). Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Gurr, Ted Robert. 2011. *Why Men Rebel*. Boulder: Paradigm.
- Howarth, David. 2000. *Discourse*. Concepts in the Social Sciences. Buckingham [England]; Philadelphia: Open University Press.
- Howarth, David. 2008. *Dyskurs*. Tłum. Anna Gąsior-Niemiec. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Howarth, David, Aletta Norval i Yannis Stavrakakis (red.). 2000. *Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies, and Social Change*. Manchester–New York: Manchester University Press.
- Howarth, David i Jacob Torfing. 2005. *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy, and Governance*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Hunt, Lynn. 1984. *Charles Tilly’s Collective Action*. W: *Vision and Method in Historical Sociology*, Theda Skocpol (red.). Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Jardine, Gail McNicol. 2005. *Foucault and Education*. New York: Peter Lang.
- Jasper, James M. 2010. *Social Movement Theory Today: Toward a Theory of Action?* „Sociology Compass” 11(4): 965–976.
- Jezierski, Wojtek. 2010. *Total St Gall: Medieval Monastery as a Disciplinary Institution*. Stockholm: Stockholm University.
- Johnston, Hank i John A. Noakes. 2005. *Frames of Protest: Social Movements and the Framing Perspective*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Jørgensen, Marianne i Louise Phillips. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London–Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kalb, Don i Gábor Halmi (red.). 2011. *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. EASA Series 15. New York: Berghahn Books.

- Klandermands, Bert i Conny Roggeband (red.). 2007. *Handbook of Social Movements across Disciplines*. Handbooks of Sociology and Social Research. New York: Springer.
- Kolasa-Nowak, Agnieszka. 2001. *Socjolog w badaniu przeszłości: koncepcja socjologii historycznej Charlesa Tilly'ego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kripke, Saul A. 1980. *Naming and Necessity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kula, Marcin. 2014. *Kartki z socjologii historycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Laclau, Ernesto. 1990. *New Reflections on the Revolution of Our Time*. Phronesis Series. London–New York: Verso.
- Laclau, Ernesto. 2003. *Nieemożliwość społeczeństwa*. Tłum. Lotar Rasiński. „Nowa Krytyka” 14: 327–332.
- Laclau, Ernesto. 2009. *Rozum populistyczny*. Tłum. Tomasz Szkudlarek z zespołem. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. 2007. *Hegemonia i socjalistyczna strategia: przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*. Tłum. Sławomir Królak. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- Lefort, Claude. 1988. *Democracy and Political Theory*. Cambridge–Oxford: Polity Press and Basil Blackwell.
- Li, Tania. 2007. *The Will to Improve Governmentality, Development, and the Practice of Politics*. Durham: Duke University Press.
- Marks, Karol. 1964. *Osiemnasty brumaire'a Ludwika Bonaparte*. W: Tegoż, *Dziela*, 8. Warszawa: Książka i Wiedza, s. 121–123.
- Marzec, Wiktor. 2011. *Poststrukturalistyczna teoria dyskursu i empiryczne badania społeczne*. „Praktyka Teoretyczna” 4: 185–198.
- Marzec, Wiktor. 2013. *The 1905-1907 Revolution in the Kingdom of Poland – Articulation of Political Subjectivities among Workers*. „Contention” 1 (1): 53–74.
- McAdam, Doug. 2010. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. University of Chicago Press.
- McAdam, Doug, Sidney G. Tarrow i Charles Tilly. 2001. *Dynamics of Contention*. Cambridge Studies in Contentious Politics. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- McCarthy, John i Mayer Zald. 2001. *The Enduring Vitality of the Resource Mobilization Theory of Social Movements*. W: *Handbook of Sociological Theory*. J. Turner (red.). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- McDonald, Terrence J. (red.). 1996. *The Historic Turn in the Human Sciences*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Melucci, Alberto. 1989. *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Wybór i redakcja J. Keane i P. Mier. London: Hutchinson Radius.
- Møller, Jorgen i Svend-Erik Skaaning. 2012. *Democracy and Democratization in Comparative Perspective: Conceptions, Conjunctures, Causes, and Consequences*. Democratization Studies. London–New York: Taylor & Francis.

- Moore, Barrington. 2003. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press.
- Mouffe, Chantal. 2005. *Paradoks demokracji*. Tłum. Leszek Koczanowicz, Wojciech Jach, Magdalena Kamińska, Andrzej Orzechowski i Lotar Rasiński. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- Mouffe, Chantal. 2008. *Polityczność: przewodnik krytyki politycznej*. Tłum. Joanna Erbel. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Nijakowski, Lech M. 2013. *Rozkosz zemsty: socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nijakowski, Lech M. 2014. *Socjologia historyczna – paradygmat czy istota socjologii?* W: M. Gdula i L. Nijakowski (red.). *Oprogramowanie rzeczywistości społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, s. 49–74.
- Norris, Sigrid i Rodney H Jones. 2005. *Discourse in Action: Introducing Mediated Discourse Analysis*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Norval, Aletta. 1995. *Decolonization, Demonization and Difference: The Difficult Constitution of a Nation*. „Philosophy & Social Criticism” 21(3): 31–51.
- Norval, Aletta. 2007. *Aversive Democracy: Inheritance and Originality in the Democratic Tradition*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Opp, Karl-Dieter. 2009. *Theories of Political Protest and Social Movements: A Multidisciplinary Introduction, Critique, and Synthesis*. London; New York: Routledge.
- Paget, Henry. 1995. *Sociology: After the Linguistic and Multicultural Turns*. „Sociological Forum” 10(4): 633–652.
- Paige, Jeffrey M. 1999. *Conjuncture, Comparison, and Conditional Theory in Macro-social Inquiry*. „American Journal of Sociology” 105 (3): 781–800.
- Panizza, Francisco i Romina Miorelli. 2013. *Taking Discourse Seriously: Discursive Institutionalism and Post-Structuralist Discourse Theory*. „Political Studies” 61 (2): 301–318.
- Polletta, Francesca. 2004. *Culture Is Not Just in Your Head*. W: *Rethinking Social Movements: Structure, Meaning, and Emotion*, Jeff Goodwin i James M. Jasper (red.). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Polletta, Francesca. 2006. *It Was like a Fever: Storytelling in Protest and Politics*. Chicago: University of Chicago Press, s. 97–111.
- Polletta, Francesca i James M. Jasper. 2001. *Collective Identity and Social Movements*. „Annual Review of Sociology” 27: 283–305.
- Ragin, Charles C. 1987. *The Comparative Method: Moving beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: University of California Press.
- Saussure, Ferdinand de. 1991. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Tłum. Krystyna Kasprzyk i Kazimierz Polański. Warszawa: WN PWN.
- Sewell, William. 1992. *A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation*. „The American Journal of Sociology” 98(1): 1–29.
- Sewell, William. 1996. *Historical Events as Transformations of Structures: Inventing Revolution at the Bastille*. „Theory and Society” 25 (6): 841–881.
- Shorter, Edward i Charles Tilly. 1974. *Strikes in France, 1830–1968*. London–New York: Cambridge University Press.

- Skocpol, Theda. 1979. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Skocpol, Theda (red.). 1998. *Democracy, Revolution, and History*. Ithaca: Cornell University Press.
- Smith, Dennis. 1991. *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia: Temple University Press.
- Snow, David A., Donatella Della Porta, Bert Klandermans i Doug McAdam (red.). 2014. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Stavrakakis, Yannis. 1999. *Lacan and the Political. Thinking the Political*. London; New York: Routledge.
- Steinmetz, George. 2004. *Odious Comparisons: Incommensurability, the Case Study, and “Small N’s” in Sociology*. „Sociological Theory” 22(3): 371–400.
- Sztompka, Piotr. 2005. *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Znak.
- Tilly, Charles. 1964. *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counterrevolution of 1793*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Tilly, Charles. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Reading, Mass: Addison-Wesley Pub. Co.
- Tilly, Charles. 1994. *Softcore Solipsism*. „Labour / Le Travail” 34: 259–266.
- Tilly, Charles. 1995. *Popular Contention in Great Britain, 1758–1834*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Tilly, Charles (red.). 1996. *Citizenship, Identity and Social History*. International Review of Social History 3. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles. 1997. *Rewolucje europejskie 1492–1992*. Tłum. Elżbieta Żelazna. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Tilly, Charles. 2002. *Stories, Identities, and Political Change*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Tilly, Charles. 2003. *The Politics of Collective Violence*. Cambridge Studies in Contentious Politics. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles. 2004. *Contention and Democracy in Europe, 1650–2000*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles. 2005. *Identities, Boundaries, and Social Ties*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Tilly, Charles. 2006a. *Regimes and Repertoires*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tilly, Charles. 2006b. *Historia i wyobrażenia socjologiczne*. Tłum. Jerzy Szacki. W: *Współczesne teorie socjologiczne*. Aleksandra Jasińska-Kania (red.). T. 2. Warszawa: Scholar, s. 1083–1092.
- Tilly, Charles. 2008. *Demokracja*. Tłum. Michał Szczubiałka. Warszawa: WN PWN.
- Tilly, Charles. 2013. *Social Movements, 1768–2012*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Torring, Jacob. 1999. *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe, and Žižek*. Oxford–Malden: Blackwell Publishers.
- Wagner, Peter. 2003. *As Intellectual History Meets Historical Sociology*. W: *Handbook of Historical Sociology*. London–Thousand Oaks: Sage.
- Wright, Adam. 2013. *The School as an Arena of Political Contestation: Education Policy from a Post-Marxist Perspective*. „Praktyka Teoretyczna” 7: 241–264.

Žižek, Slavoj. 2001. *Wzniosły obiekt ideologii*. Tłum. Joanna Bator. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Zysiak, Agata. 2014. *The Desire for Fullness. The Fantasmatic Logic of Modernization Discourses at the Turn of the 19th and 20th Century in Łódź*. „Praktyka Teoretyczna” 3(13).

Discourse-oriented Historical Sociology. Mass Movements, Revolutions and Democratizations in Charles Tilly’s Historical Sociology and Historical Discourse Analysis

Summary

Turbulent social changes such as revolutions, mass movements or processes of democratization were major topics for the classical historical sociology. Its leading proponents such as Charles Tilly or Theda Skocpol were generally receptive towards paradigmatic shifts in social sciences and the humanities. However, their receptions of linguistic and cultural turn were limited if not flawed. This article attempts to rethink classical research questions of Tilly’s historical sociology from the perspective of discourse-oriented epistemological and ontological shift. The paper presents relevant insights from various research disciplines concerning discourse theory and historical discourse analysis and offers a way of their cross-fertilization. It is also an attempt to reconstruct and rearticulate historical sociology as a discourse oriented theoretical and methodological perspective.

Key words: historical sociology; social movements; revolution; democratization; discourse analysis; discourse; discourse theory; Charles Tilly.